

קונטרס מאור עיפתך

בענין נוסח ברכת נר חנוכה ונר שבת
ובטעם תקנת נר שבת

קונטרס מאור עיפתך

"נר שבת וחנוכה מאור עיפתך"
(אזהרות לרבינו אליהו הזקן)

בענין נוסח ברכת נר חנוכה ונר שבת
ובטעם תקנת נר שבת

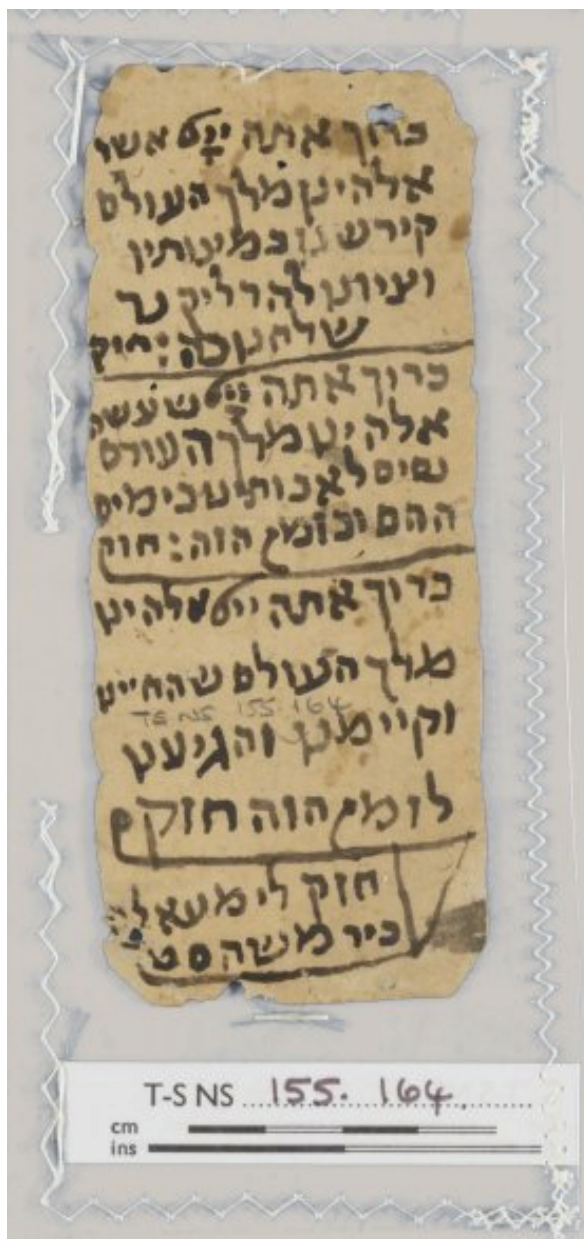
חנוכה תשע"ח

מכון עלה זית

עריכת ספרים מהחל עד גמירא
alehzayis@gmail.com | 732.513.3466

FAX: 732.865.7002

קטע מתוך גניזת קהיר עם הנוסח "שלחנוכה"

הלל שמעון שמעוניוביץ

בנוסח ברכת נר חנוכה ונר שבת, ובטעם תקנת נר שבת

נוסח ברכת נר חנוכה

בנוסח ברכת הדלקת נר חנוכה נחלקו הדעות. המחבר (אורח חיים סימן תרעו סעיף א) כתב וז"ל, המדליק בליל ראשון מברך שלש ברכות: להדליק נר חנוכה, ושעשה נסים, ושהחיינו, עכ"ל. וכן דעת הגר"א במעשה רב (הלכות חנוכה אות רלט) וז"ל, נוסח הברכה "להדליק נר חנוכה", עכ"ל. אך המהרש"ל בתשובותיו (סימן פה) כתב וז"ל, נוסח הברכה "להדליק נר שלחנוכה" מלה אחת, ולא "של חנוכה" שתי מלות, והטעם כתוב בפנים, עכ"ל.¹

'הטעם שבפנים' שציין אליו המהרש"ל – לא נדפס בספרי המהרש"ל שלפנינו, אך השל"ה (מסכת תמיד נר מצוה אות ז) גילה מטמוניו. תחילה הביא השל"ה, שאביו – מוהר"ר אברהם הלוי איש הורוויץ זצ"ל² תלמיד

1. בעדי הנוסח של מסכת שבת (כג, א) שבאתר פרידברג מצאנו שלשה נוסחאות לברכה זו שהוזכרה בתלמוד: א. "להדליק נר של חנוכה" (הדפוסים: ווילנא, ונציה, ואיטליה, וכ"ה בכת"י מינכן), ב. "להדליק נר חנוכה" (כת"י 5558 וכ"ה בדקדוקי סופרים בשם מקורות אחרים). ג. "להדליק נר שלחנוכה" (כת"י פרידברג מהגניזה). במסכת סוכה (מו, א) מצאנו רק שני עדים שונים בנוסח הברכה שהוזכרה בתלמוד: א. "נר של חנוכה" (ונציה, פיזרו, כת"י מינכן 140, וכת"י הספריה הבריתית). ב. "נר חנוכה" (ווילנא [ע"ש] וכת"י מינכן 95). אך יש כת"י שאין שם נוסח הברכה, אבל בתוך הסוגיא שם יש נוסח "שלחנוכה" והם כת"י ביהמ"ל 218 "המדליק נר שלחנוכה צריך לברך" וכן "הרואה נר שלחנוכה צריך לברך" ואותם הלשונות בכת"י אוקספורד 2677. וחיפוש באתר הנ"ל מגלה עוד מקומות בש"ס שיש עדים ל"שלחנוכה" [יומא ע, א; סוטה מא, א; שבת כב, א; ושבת כד, א].

2. מחבר ספר 'חסד לאברהם' על שמונה פרקים להרמב"ם, 'עמק ברכה' על הברכות והתפילות, ועוד.

המהרש"ל – העתיק את דברי המהרש"ל בספרו עמק ברכה (דיני חנוכה סימן עא), ומוסיף השל"ה:

ורבים טעו ורצו לערער על דברי פי קדוש אבא מורי זלה"ה לאמר, כי אין כוונת רש"ל על שתי תיבות 'של חנוכה' שיאמרם תיבה אחת, רק כוונתו, על תיבת 'חנוכה' לומר תיבה אחת, לאפוקי שלא יחלק לומר 'חנו כה', על שם שחנו בכ"ה.³ עינים להם ולא ראו. אבל אני זכיתי, עיני ראו הספר הגדול של ים של שלמה⁴, הא לך העתקה מספר הגדול אות באות: 'להדליק נר שלחננוכה', פירוש, תיבה אחת, ולא 'של חנוכה', קבלתי. וטעם יפה נראה, דבשלמא נר של שבת שהוא נר לצורך שלום בית ולעצמו, רק שמצות שבת עליו ונקרא של שבת, אבל הכא, הנר אינו כשאר נרות, ואינו עשוי להאיר לעצמו, אלא לפרסומי ניסא דחנוכה, משום הכי מברכין 'נר שלחננוכה', כלומר, שאינו עשוי אלא לחנוכה, ולא לזולתו, עכ"ל. וכוונתו, שהסמיכות 'שלחננוכה' מורה על כך שתכלית הנר הינה אך ורק לחנוכה ולא לדבר אחר.

אך לכאורה זהו דוחק, שהרי סוף כל סוף ודאי שתיבת 'שלחננוכה' משמעותה 'של חנוכה', ומדוע הסמיכות גורמת למשמעות אחרת.

טעם נוסף מצינו בספר 'חנוכת הבית' מאת מוהר"ר שאול בן הר"ר דוד זצ"ל⁵ [נדרס בפראג לפני ארבע מאות שנה], שגם הוא דחק עצמו לתת טעם לקבלת המהרש"ל וז"ל, ולענ"ד הטעם, שבברכת הדלקת נר שבת, אומרים "להדליק נר של שבת" ולא "שלשבת" בחד מילה, מפני שבחנוכה בכל לילה יש נר הנוסף, והוא בפרט מזומן לברכה ומיוחד לזכרון הנס שנוסף בו והוא שייך לאותו לילה להוסיף, וההוספה נראה בו, זהו המכוון במילה

3. ראה מאמרו של ר' מאיר רפלד "לנוסח ברכות נר שבת וחנוכה" (המעין כה עמ' 62) שרואים מכאן שנוסחה כזאת נשמעה מוזרה וחריגה באותה עת, ומחמת כן היו אלו שלא האמינו קבלת אביו של השל"ה.

4. המהרש"ל חיבר ספרו 'ים של שלמה' על שש עשרה מסכתות [ראה הקדמת המלבה"ד הראשון ל"ים של שלמה" על בבא קמא, פראג שע"ו], מתוכם נשתיירו בידינו רק על שש וחצי מסכתות.

5. תלמיד המהרש"ל השני ומח"ס טל אורות [המהרש"א, הכלי יקר, והשל"ה הסכימו על ספר זה והובא כמה פעמים ע"י המגן אברהם] והובא ספר זה במגן אברהם ריש הלכות חנוכה, תשו"ח לידידי הר"ר אליעזר בראדט שליט"א שהראה לי מקור זה.

"שלחננוכה" רצה לומר השייך לאותו לילה לברכת הדלקת נר חנוכה, עכ"ל. ובאמת שלא זכיתי להבין כוונתו כל כך.

אמנם צריכים להבחין כאן בין עצם ה'קבלה' שיש לברך 'שלחננוכה' תיבה אחת, שכנראה קיבל אותה המהרש"ל בלי הטעם, לבין הטעמים שנתנו לזה האחרונים מדעת עצמם. והמהרש"ל בעצמו הדגיש שעצם הדין שיש לברך 'שלחננוכה' בתיבה אחת, 'קבלה' היא בידו, ואילו הטעם שהוא הציע לכך, מדעת עצמו הציע. נמצא שהניחו לנו מקום להתגדר למצוא טעם לשבח לאותה קבלה שקיבל מהרש"ל לומר 'שלחננוכה' ולא 'של חנוכה'.

שיטת הראשונים שאין מברכים על נר שבת

והנה האמת היא, שבשום מקום בש"ס לא נזכר כלל ברכה על נר שבת. ובאמת מצאנו שיש מהראשונים שפסקו שאין לברך כלל על נר של שבת כיון שלא הוזכר בגמרא. ראה ספר הישר לר"ת (סימן מז) שכן הורה רבינו אליהו וז"ל, וברכת נר כמו כן הורה הוא [רבינו אליהו] ונוהג תחילה, וכן במקומות אחרים הרבה ראינו שאין נוהגין לברך. וטעמא דמסתבר שאין הדלקתה גמר מצותה, ואינה [אלא] כדי להאיר בלילה. ואם היתה עששית דולקת והולכת אינו חייב לכבותה ולהדליקה כדאשכחן לענין נר חנוכה, עכ"ל. ובסימן שלאחריו (סימן מח) הוכיח ר"ת את רבינו משולם על שנהג כדברי רבינו אליהו נגד תקנת הגאונים, ומתוך דבריו מוכח שהמקור המפורש הראשון שמצאנו בו ברכת נר שבת הוא רק בדברי הגאונים וז"ל, אתה מאמין לפי טעותך לרב יהודאי להתיר נדה לבעלה שהיא בכרת, ולרב שרירא שכתב להגבות לבע"ח מטלטלי דיתמי, ואינך מאמין לרב עמרם, שמפיו אנו למדין כל ברכות ותפלות כגון ברכת מפטיר ורוב ברכות שאינן לא בתלמוד ולא במסכת סופרים, לברך על הדלקת נר בשבת, עכ"ל.

וגם בתוספות (שבת כה, ב ד"ה חובה) הביאו שיטה זו שאין לברך על נר שבת, וחלקו עליה והביאו מקור לברכה זו רק מדברי הגאונים וז"ל, ובסדר רב עמרם יש המדליק נר בשבת מברך אשר קדשנו כו', עכ"ל. וכן הוא במאירי (שבת כה, ב) וז"ל, הדלקת נר בשבת חובה מדברי סופרים מפני שהיא ראש לכל עונג שאין עונג בלא אורה, וכתבו הגאונים שמאחר שכן מברכים עליה להדליק נר של שבת כשאר מצות שמדברי סופרים, עכ"ל.

להוציא מלב הקראים

בספרי רבותינו גאוני בבל וראשוני ספרד, מצאנו שהאריכו להוציא מלב הקראים⁶ שהיו אומרים שאסור להשאיר אש דולקת בשבת, ופירשו כן בפסוק (שמות לה, ג) "לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת". רב סעדיה גאון חיבר ספר שלם בענין "נר של שבת" כדי להוציא מלבן. כמו שהעיד על כך רבינו אברהם אבן עזרא (שמות לה, ג) וז"ל, והגאון רב סעדיה חבר ספר נכבד תשובות על החולקים על קדמונינו על נר שבת, עכ"ל. ובפירוש הקצר שם כתב וז"ל, והשם יכפיל שכר הגאון שהשיב תשובות גמורות על הצדוקים האוסרים נר בשבת, עכ"ל⁷.

ובספר "עתים לבינה" [פירוש על ספר העתים], כתב מוהר"ר יעקב שור אב"ד קוטב זצ"ל שהמנהג לומר "במה מדליקין" בליל שבת נתקן כדי להוציא מלב הקראים. וז"ל, לדעתי הנהיגו זה אז לפי שרבו הצדוקין [=הקראים] תלמידי ענן שר"י שחלקו על הדלקת נר בליל שבת וכו', ולזה קבעו לשנות בציבור בליל שבת פרק במה מדליקין להוציא מלב אנשים נטיות דעת מינות, עכ"ל⁸. ראוי לציין שהגאון רבי שריה דבליצקי שליט"א שיבח טעם זה וכתב "ראויין הדברים להישמע" (מוריה קו עמ' צז).

-
6. בתקופת הגאונים יצא ענן בן דוד [האבן עזרא קילל אותו "ימחה שמו כענן"] לחלוק על קבלת וסמכות הגאונים וכפר בתורה שבע"פ. רבים נמשכו אחריו במשך כמה מאות שנים וגאוני בבל ואחריהם ראשוני ספרד לחמו נגדם בכל עוז.
 7. הספר נכתב בערבית יהודית ונקרא "מקאלה פי סראג אל סבת" [מאמר על נר השבת]. הספר אינו בידינו אבל קטעים ממנו נמצא בגניזה של קהיר.
 8. ראה מש"כ בזה הר"ר גדליה אבערלאנדער שליט"א (מנהג אבותינו בידינו, מאמר "מנהג אמירת במה מדליקין בליל שבת) ועיין שם שהביא ברכה מעניינת שהועלה מהגניזה שנתקנה כפתיחה לאמירת 'במה מדליקין': ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם אשר בחר בחכמים ותלמידיהם ונתן להם תורה מהר סיני על ידי משה רבינו וצוה אותם לקרא בתורה המשנה בתלמוד בהלכה לקנות חיי שני עולמים. ובחר במשה רבינו מכל הנביאים ודבר עמו פנים בפנים שנאמר פה אל פה אדבר בו וגו', ואחריו בחר ביהושע תלמידו ושבעים זקנים ונביאים וחכמים ותלמידיהם, וצוה אותם בשמירות שבת ובהדלקת הנר שלשבת במה מדליקין וגו', ע"כ. ושוורש הדברים במאמרו של ר' נפתלי וידר (ברכה בלתי ידועה על קריאת פרק "במה מדליקין" מתוך הגניזה, סיני חוב' פב מעמ' קצז).

ובענין זה ראוי להזכיר גם דברי הבית יוסף בספרו "מגיד מישרים" (פרשת ויקהל ד"ה אבל רזא דמילתא) שכתב וז"ל, ואמר "ביום השבת" למימר דדוקא ביום השבת גופיה הוא דאסור לאדלקא, אבל מבע"י לאדלקא ליה ויהא מדליק ומבעיר ביומא דשבתא שרי, ולאפוקי מקראים דלית להו בוצינא דדליק ביומא דשבתא, עכ"ל.

קושיית הנימוקי יוסף בענין אשו משום חציו

בדרך זה יש לפרש מילתא דתמיהי בדברי הנימוקי יוסף. דידועה קושיית הנימוקי יוסף (בבא קמא י, א מדפי הרי"ף) על מאן דאמר אשו משום חציו, שאם כן איך מותר להדליק נר לפני השבת. וז"ל, אשו משום חציו. כאילו בידיו הבעירו כדאמרן. ואי קשיא לך א"כ היכי שרינן עם חשיכה להדליק את הנרות והדלקתה הולכת ונגמרת בשבת וכן מאחיזין את האור במדורה והולכת ונגמרת הדלקתה בשבת, ולפי זה הרי הוא כאילו הבעירה הוא בעצמו בשבת, וכל שכן הוא דאילו הכא לא נתכוון להבעיר גדיש של חבירו כלל והכא עיקר כוונתו היא שתדלק ותלך בשבת, ועם כל זה תנן (שבת יט, ב) משלשלין את הפסח לתנור עם חשיכה ומאחיזין את האור במדורת בית המוקד, ומעשים בכל יום וכדאמרן, עכ"ל [עיי"ש בתירוצו ואכ"מ].

רבים תמהו על קושיא זו, שהלא התשובה לכך היא לכאורה פשוטה וברורה וכמעט זיל קרי בי רב הוא, דמה ענין שבת אצל נזיקין, ולמה הוצרך להאריך בזה. ועוד שעצם הקושיא במקום הזה הוא חזון בלתי נפרץ שיזכיר הנימוקי יוסף קושיא מסוג כזה בתוך ספרו על בבא קמא. וכבר נשתברו הרבה קולמוסים כדי לפרש השו"ט בדבריו⁹.

אמנם נראה שקושיא זו הייתה אחת מהטענות המפורסמות שטענו הקראים נגד הרבנים, שמהפסוק "כי תצא אש וגו' שלם ישלם המבער את הבערה" רואים שהדלקת האש היא מעשה האדם [=אשו משום חציו], ואם כן כיצד יתכן להתיר דבר זה בשבת. כן טען הקראי יהודה הדסי¹⁰ (אשכל הכפר נד, ב אות קמה) "והבערת אש בעצים וקוצים ובמנורות ונרות ועששיות

9. עיין בחידושי רבינו מאיר שמחה הכהן (בבא קמא כב, ב) וברכת שמואל (שם סימן יז) ועוד.

10. חכם קראי בן המאה ה-12.

ולפידים ואבוקות ודומיה, שיכול האדם לבטלם מכחו, אסור לו להניח להעשות ביום קדש, נגדם ועקם בעבור כי הוא המגרים [=הגורם] עשייתה ומלאכתה, והוא חייב ואשם מה' בעשייתה. ככתוב כי תצא אש ומצאה קוצים ונאכל גדיש וגו' שלם ישלם המבעיר את הבערה, כי הוא המגרים [=הגורם] שריפתם וכלייתם, וכן הפורש רשתות ומכמורות ובכלי ברזל ועצים בימים ובנהרות ובאגמים ובדרכים ונתיבותם לצודד חיות ועופות ודגים מטרם ימי קודש ללכוד רוחותם, ונלכדו בימי קדש הלא הוא הצד ציד והלוכד בפח יקוש מלכודתם, הן כל עושה אלה שהזכרנו ודומים מטרם יום קודש ונעשות תולדותיה בימי קודש הוא העושה המלאכה, והמחלל ימי קדשתך". ועוד שם (נה, א) "ומעשה יציאה האש ושריפתה מודיע על כל התולדות שבדומיו וכו' ככתוב שלם ישלם המבעיר את הבערה כפי נזקי המגיע וכו'".

ועוד יותר מפורש כן בדבריו של הקראי אליהו בשייצי¹¹ (אדרת אליהו) שהביא מפורש הטענה דאשו משום חציו, וכתב "עוד אומרו כי הנה מצאנו בכתוב כי תצא אש ומצאה קוצים ונאכל גדיש וכו' ואח"כ אמר שלם ישלם המבעיר את הבערה, והוא על העיקר שהקדמנו, ר"ל שהבערה תתייחס אל המבעיר הראשון על דרך בעלי הלשון ממה שאמר שלם ישלם וכו', סוף דבר קוטב כל הראיות שהביאו חכמינו [=חכמי הקראים] באיסור הדלקת הנר אשר יחשבו לראיות הוא אמרם שהמבעיר הנר מיום ששי שימצא דולק בשבת יקרא 'מבעיר בשבת' ואליו תיוחס הבערה וכו', עכ"ל. הרי שאיסור הדלקת הנר אצל הקראים נשען בעיקרו על הכתוב "כי תצא אש וכו' שלם ישלם המבעיר את הבערה", ובמונחים של הגמרא עיקר ראייתם מובנית על דעתם ש"אשו משום חציו".

ומעתה מובנת היטב שהנימוקי יוסף, בן דורו של אליהו בשייצי, בא להוציא מדעת הקראים, ולכן שאל שאלתו והשיב תשובתו. ומצאתי שכבר עמדו בזה רבים (כפי אהרן תליתאה מאמר ב, ילקוט יוסף שבת כרך א חלק שני עמ' קטז, וראה אריכות דברים במאמרו של הר"ר חיים לשץ "על הדלקת נר שבת" בקובץ סיני מא עמ' קסא-קעא) שדברי הנימוקי יוסף באים להוציא מלב הקראים¹².

11. חכם קראי בן המאה ה-15.

12. ראוי לציין כאן לדברי ר' חיים לשץ (הערה 13) שהוסיף על הנ"ל ח"ל, הנימוקי יוסף,

לאור הדברים והרקע הנ"ל יתכן להעלות על הדעת מה שראיתי באיזה מקום, שהגאונים תיקנו ברכה על נר שבת רק כדי להוציא מלב הקראים.¹³

ביאור נחמד לזמר "מה ידידות"

ויש להביא קצת סמך לזה, ממה שהעירני ר' צבי אדאמס נ"י אודות הזמר "מה ידידות" שמזמרים כליל שבת, ששם נזכרו דברים רבים להוציא מלב הקראים, כגון "להתענג בתענוגים ברבורים ושלי ודגים", שהוא להוציא מלב הקראים שלא היו מתענגים בשבת, והיו נמנעים מאכילת עופות כיון שלא האמינו במסורת חז"ל על סימני עופות, ובפרט היו אוסרים אכילת תרנגולת כמו שכתב האבן עזרא (ויקרא יא, יט) וז"ל, הדוכיפת אמרו הצדוקים שהיא התרנגולת, ואלה טפשי עולם, כי מי הגיד להם, עכ"ל. וכן נאמר בו "מערב מזמינים כל מיני מטעמים מבעוד יום מוכנים תרנגולים מפוטמים", והיינו להוציא מלב הקראים, כמו שמבואר ברמ"א (או"ח סימן רנו

רבינו יוסף חביבה תלמידו של הר"ן ושל רבינו חסדאי קרשקש, בא אולי במגע עם הקראים או הכיר את ספריהם שהיו רגילים להפיץ – הוא היה בן דורו של [הקראי] אליהו בשייצי מחבר הספר "אדרת אליהו" – והנימוקי יוסף כשבא לסוגיא של "אשו משום חציו" לא יכול לעבור בשתיקה על שאלת הדלקת הנר ששימשה במשך דורות סלע המחלוקת בין היהדות והקראות, והיא היא שהטריחה אותו להרחיב את הדיבור על נקודה זו וליתן את התירוץ, עכ"ל.

13. ראה מש"כ בזה ר' נפתלי וידר (סיני פב עמ' ריז) שהברכה "להדליק נר של שבת" מעוגנת בהתנצחות כיתתית. ועיי"ש שהביא סמוכים להילוך מחשבה כזו מדברי אחד מהראשונים (רבינו אפרים ב"ר יעקב מבונא) שכתב כן לענין הברכה על ספירת העומר. וז"ל רבינו אפרים, דטעמא דהך ברכה משום כדי להוציא מליבן של צדוקים שאמרו "וספרתם לכם ממחרת השבת וכו'" ומשום הכי תיקון רבנן ספירה ואצרכוה ברכה מלאו דלא תסור לפרסומי לספירה דממחרת יום טוב מתחלא וכו', ע"כ. הרי שלדעת רבינו אפרים תיקנו חז"ל ברכה על ספירת העומר רק להוציא מלב הצדוקים. אמנם אין הנידון דומה לראיה שכן כאן הוא מציע שהגאונים בחרו התלמוד תיקנו ברכה ואילו רבינו אפרים בא לפרש טעם לתקנת חז"ל. אך באמת נראה שגם רבינו אפרים לא התכוון כלל לברכה על ספירת העומר, רק לעצם הספירה וקרי ליה ברכה כמבואר בכמה מקומות שהיו מתייחסים למצות ספירה כ"ברכת הספירה". וכן כתב רח"י ערנרייך בהערותיו לספר אבודרהם (עמ' קפו-קפז) וכן כתב בנוגע לדברי רבינו אפרים, ר"ד הנשקה ('מנין לספירת העומר מן התורה' עמ' 439 הערה 73). נמצא שאין מדברי רבינו אפרים שום ראיה לנידון זה.

סעיף ח) וז"ל, ומצוה להטמין לשבת, כדי שיאכל חמין בשבת, כי זהו מכבוד ועונג שבת. וכל מי שאינו מאמין בדברי החכמים ואוסר אכילת חמין בשבת, חיישינן שמא אפיקורס הוא, עכ"ל. כמו כן מזכירים בו "הרהורים מותרים" והכוונה שמותר להרהר במלאכה בשבת, וזה להוציא מלב הקראים שכתבו בספריהם [מובא באשכל הכפר] שאסור להרהר במלאכה ביום השבת, שאחרת אינו מובן איך נקבעה קולא זו בתוך זמר לכבוד שבת, אטו זהו עיקרה של שבת שמותר להרהר בו במלאכה. וכן אנו מזמרים "והשנה משובחת" וזה בא להוציא ממה שכתוב בספרי הקראים שיש למעט בשינה [ובאכילה] בשבת. וזהו גם הטעם "ולנוח בחיבת כשושנים סוגה בו ינוחו בן ובת" שזה רמז לעונת ת"ח, ולהוציא מלב הקראים שאסרו תשמיש המטה בשבת, כמבואר באבן עזרא בהקדמתו לפירוש התורה ובפרשת כי תשא (שמות לד, כא), שענן הקראי הראשון פירש כן הפסוק "בחריש ובקציר תשבות" שאסור לבוא על אשה בשבת, וז"ל האבן עזרא, "בחריש ובקציר" - שהם עיקר חיי האדם. אמר ענן ימחה שמו כענן, כי זה על משכב האשה. והלא תכסהו בוושה, כי אם אמרנו כי ביד הגבר החריש, הלא במלת קציר יחריש, עכ"ל.

עכ"פ אנו רואים בבירור איך שחלק נכבד מהזמר בא להוציא מלבם, ומעתה מובן היטב שמיד בתחילתו אנו אומרים "להדליק נר בברכה", והיינו להוציא מלב הקראים וכו"ל.

ביאור דברי מהרש"ל בנוסח הברכה "להדליק נר שלחנוכה"

ואחר כל זאת, יש לבאר את קבלת מהרש"ל בדרך פשוטה ביותר. והוא ע"פ יסוד שכבר הבאתי בקובץ אם תעירו (חלק טו), שנוסח הברכות תלוי בתקופה שבה הן נתקנו - דהיינו ברכות הנהנין שהן קדומות, נתקנו בלשון מקרא, ואילו ברכות המצוות שנתקנו בתקופה מאוחרת יותר - תקופה קצרה אחר שנסדרה המשנה¹⁴ - נתקנו בלשון חכמים, ועיין שם בהרחבה.

14. וראה ב'אם תעירו' שם סמך לכך, ממה שכמעט ולא הוזכרו ברכת המצוות בכל ששה סדרי משנה, ולעומת זאת בתוספתא (ברכות פרק ו הלכות ט-טו) כבר הובאו דינייהן בארוכה.

ויש להקדים עוד ידיעה חשובה, שבזמן המשנה לא היו משתמשים בתיבת 'של' בפני עצמה אלא רק בסמיכות למילה שאחריה, ובכל הפעמים שמצינו במשניות תיבת 'של' – בכת"י קדמונים תיבה זו נסמכת לתיבה שאחריה. וכבר עמד על כך הרוו"ה והדפוס כן במשניות שהוציא לאור.¹⁵

לפי זה יש לומר, שברכת נר חנוכה שהיא ברכת המצוות ונתקנה סמוך לתקופת המשנה¹⁶ ואז לא היו משתמשים במילה "של" בפני עצמה, לכן נתקנה מעיקרא בנוסח "להדליק נר חנוכה" כמש"כ בשו"ע, או "להדליק נר שלחננוכה" כדעת המהרש"ל. אמנם ברכת הדלקת נר שבת היא תקנה מאוחרת שלאחר תקופת התלמוד, ובאותו הזמן כבר נתפשט השימוש בתיבת 'של' בפני עצמה, לכן היא נתקנה מעיקרא בנוסח "של שבת" שהוא נוסח ואופן דיבור מאוחר.

אם "של" היא תיבה עצמאית

אך ראיתי בספר שלחן הלוי למו"ר הגאון ר' ישראל הלוי בעלסקי זצ"ל (עמ' כד ענני דיוק ודקדוק בתפילה וקה"ת אות ב) שהזכיר דרך זו והשיג עליה, וז"ל, יש מן המדקדקים שרצו לתקן כל מקום שכתוב 'של', לחברו לתיבה שלאחריו, כגון 'שלחננוכה' בתיבה אחת; וטעמם כיון שלא נמצא תיבת 'של' בשום מקום בתנ"ך. והרוו"ה תיקן כן במשניות ובסידור שהדפוס בכל מקום ומקום. אבל זה טעות, שכבר מצינו אותו בתנ"ך עם ב' שימושית כזה

15. נציג כאן תמונה של משניות כת"י קאופמן [מהמאה ה-12 או קודם] ריש פרק ה' דזבחים שהנוסח הוא "איהו מקומן שלזבחיך":

פ' ה' הל' ז'
איהו מקומן שלזבחיך קדשי
קדשים שחיתתן בעפון פרושע
שלזבחיך קדשי

16. ב'אם תעירו' גליון חנוכה תשע"ז (גליון י') הבאתי סימוכין לכך שמצות הדלקת נר חנוכה נתקנה רק אחרי החורבן [עיין שם מראשונים ואחרונים בענין זה], מכל מקום מסתבר שבתקופת הברייתות כבר נתקנה ברכה על מצות הדלקה [למרות שלא הוזכרה בתוספתא ברכות פרק ו' הלכה י'] ולכל הפחות קודם חתימת התלמוד, ואם כן היא מוקדמת לברכת נר שבת.

"בְּשֵׁל" (קהלת ח, יז), א"כ נפל כל הבנין. ומה שכתב מהרש"ל לומר 'שלחנוכה', הו"ד במג"א ומשנ"ב ריש סימן תרעו, הוא דוקא בנר חנוכה, וכמו שהביא הטעם בשל"ה (מס' נר תמיד פרק נר מצוה), אבל לא בשאר מקומות כגון להדליק נר של שבת או יו"ט וכיו"ב, דגם לדעת המהרש"ל י"ל בב' תיבות וכמ"ש, עכ"ל.

וכבר קדמוהו הג"ר יעקב עמדין בספרו 'לוח ארש' (חלק א אות תנו) וכן בספר 'פעולת שכיר' על מעשה רב (סימן רלא), ששניהם הביאו את הפסוק בקהלת כמקור שתיבת 'של' מופיעה בתנ"ך בפני עצמה ולא בסמיכות.

ברם, האמת היא שדבר זה צ"ע רב, שכן הלשון "בשל" שציינו אליו אינו אותו שימוש הלשון כמו "של", שכן הפירוש של "של" הוא ענין בעלות ושייכות כמו "אשר ל" [דרך משל, בלשון הפסוק "אשר לשלמה" - אפשר לומר "של שלמה" או "שְׁלִשְׁלֵמָה"]. ואילו בקהלת לשון הפסוק הוא "וְרָאִיתִי אֶת כָּל מַעֲשֵׂה הָאֱלֹהִים כִּי לֹא יוּכַל הָאָדָם לְמַצּוֹא אֶת הַמַּעֲשֵׂה אֲשֶׁר נַעֲשֶׂה תַּחַת הַשָּׁמַשׁ בְּשֵׁל אֲשֶׁר יַעֲמַל הָאָדָם לְבָקֶשׁ וְלֹא יִמָּצֵא וְגו'", ופירושו רש"י ושאר מפרשים, ששלמה המלך מודיענו שאין אדם יכול לירד לסוף דעתו של הקב"ה במעשיו בעולם, בשביל שראה הרבה עמלים לבקש ולמצוא ואינן יכולין. הוי אומר, שהלשון "בשל" שבקהלת משמש בלשון "בשביל" או "בעבור" ואינו לשון "אשר ל", וזה ענין אחר לגמרי, ודברי האחרונים הנ"ל צ"ע.

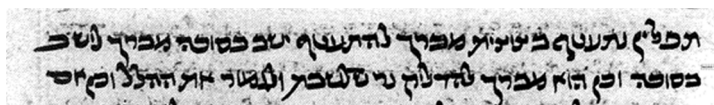
ראיות שאין חילוק בין חנוכה ושבת לענין הפרדת התיבה "של"

אולם באמת לאחר העיון התבוננתי שיש לפקפק טובא על עיקר ההנחה שכבר בתחילת התקנה היה חילוק בין נר שבת ונר חנוכה. שכן מצינו הרבה פוסקים שלא חילקו ביניהם כלל. ראש לכולם הרמב"ם ז"ל, שבהלכות שבת שבדפוסים (פרק ה הלכה א) פסק לברך על נר שבת "להדליק נר של שבת", וכן פסק בהלכות חנוכה (פרק ג הלכה ד) שיברך "להדליק נר של חנוכה". ואף שבמהדורת הרב שבתי פרנקל ז"ל יש שינוי ביניהם, שבהלכות שבת הנוסח הוא "של שבת" ובהלכות חנוכה הנוסח הוא "שלחנוכה", מ"מ כבר העירו ע"ז (הרה"ג ר' דוד צבי הילמן ז"ל קובץ בית אהרן וישראל לח עמ' קל אות טז, ור' מאיר רפלי המעיין כה), שממה שבמהדורת הר"ש פרנקל יצ"ו נדפסו כל תיבות 'של' בפני עצמן ורק גבי ברכת נר חנוכה הדפיסו 'שלחנוכה' תיבה אחת נכתוב בכתבי היד התימניים], אל תטעה לחשוב שדעת הרמב"ם כהיש"ש, כי

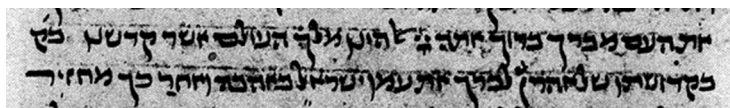
באותם כה"י שכתוב בהן 'נר שלחנוכה' תיבה אחת כתוב גם 'נר שלשבת' ואין בהם 'של' בפני עצמו אף פעם¹⁷. אלא שבברכת נר חנוכה ונר שבת טרחו המהדירים להודיע על שינוי הגירסא בכתבי היד התימניים, ובשאר המקומות לא העירו כלום וסמכו על מה שכתבו בהקדמתם לילקוט שינויי הנוסחאות: תיבת 'של' שהיה רבינו מחברה לתיבה שלאחריה השארנו נפרדת כמו שנדפס עד היום, כדי להקל על בני זמננו המורגלים להפרידה, עד כאן לשונם, עכ"ל רדצ"ה.

מאידך גיסא יש גורסים גם בברכת נר שבת "להדליק נר שבת" ולא גורסים שם כלל מילת "של", לא בתיבה אחת ולא בשתי תיבות. כן העתיקו לשון הרמב"ם במהדורת הרב שבתי פרנקל (פרק יא מהלכות ברכות הלכה יב) וז"ל, וכן הוא מברך להדליק נר שבת". וכן כתב הארחות חיים (דין הדלקת נרות בע"ש ס"א) לרבינו אהרן הכהן מלוניל וז"ל, ונהגו לברך ע"פ ר"ת ז"ל וכן נמי כתבו רב עמרם והרמב"ם ז"ל שמברכין קודם שידליק ברכה זו בא"י אמ"ה אקב"ו להדליק נר שבת, עכ"ל. וקצת נראים הדברים שכוונת רבינו אהרן הכהן להעתיק לשון הרמב"ם, ואם כן נמצא שכך גרס בספרו של הרמב"ם, וכן הבינו בעל 'שינויי נוסחאות' מהדורת פרנקל (הלכות שבת שם). וכן הוא בספר הבתים (שער ששי) שהוא היה כידוע אחד מנושא כלי הרמב"ם¹⁸. וכן כתב בשערי תפילה לרז"ה¹⁹ (סימן שטו) וז"ל, להדליק נר

17. בספר המוגה כת"י אוקספרד בהלכות ברכות (פרק יא הלכה יב) כתב הרמב"ם "וכן הוא מברך להדליק נר שלשבת" תיבה אחת:

ובהלכות תפילה (פרק יד הלכה יב) כתב הרמב"ם "אקב"ו בקדושתו שלאהרן" תיבה אחת:

18. מהנכון להעיר ששני ראשונים הללו, רבינו אהרן מלוניל, ובעל ספר הבתים, הם מחכמי פרובנס.

שבת כצ"ל פי' להדליק נר של שבת, ואין צורך להזכיר מלת 'של' כי היא מובנת מפאת סמיכות הענין, גם אין מנהג לשון עברי להשתמש במילת של. ובנוסחא שכתוב להדליק נר של שבת טעות הוא, ולפי שבנר חנוכה מברכין להדליק נר שלחנוכה משם העתיקה להכא ואולם התם טעמא אחרינא אית בי' עמש"ל סי' שי"ו, עכ"ל.

נוסח הברכה "להדליק נר השבת"

עוד יש להעיר שבסידור רב סעדיה גאון (עמ' קט) כתב וז"ל, לפני שקיעת החמה ביום הששי חייבים להדליק נר לשבת, ורובינו²⁰ מברכים עליו "להדליק נר השבת"²¹, עכ"ל. נוסח זה נזכר גם בכלבו (הלכות שבת סימן לא) ע"ש²². ולכאורה נראה שיש שני חילוקים בין נוסח רב סעדיה ונוסח שלנו, שהוא לא בדרך בלשון "של" וגם הוסיף ה"א הידיעה. שהרי אנו אומרים רק "שבת" והוא אמר "השבת".

אך כל זה אם נניח שבנוסח ברכה זו המילה "של" עומדת בפני עצמה, אבל כבר הבאנו בשם כת"י הרמב"ם שגם בברכת הנר של שבת מברכים "שלשבת". ואם נאמר שהניקוד של הלמ"ד הוא בפת"ח אם כן נמצא שבאמת מברכים "השבת" רק שהיות שהלמ"ד פתוחה ממילא נופלת הה"א. ולפי זה נמצא שבאמת אין כאן כי אם חילוק אחד בין נוסח שלנו ונוסח של רב סעדיה, שהוא לא בדרך בנוסח "של" רק סמך על הסמיכות, ואילו אנו מברכים בנוסח "שלשבת" עם ה"א פתוחה, ופירוש של שניהם שווים.

ומצאתי שכן כתב הרה"ג ר' דוד צבי הילמן ז"ל (שם עמ' קכב) והביא מנהג אחב"י התימנים וז"ל, בשושנת המלך [מאחד מחכמי תימן] כתוב בסי'

19. הוא המדקדק הנודע רבי שלמה זלמן כ"ץ הענא (תמ"ז - תק"ו). כתב כמה ספרי דקדוק, ודן רבות בנוסחאות התפילה.

20. דרך אגב, רואים מכאן שדבר זה רפיא בידיהם של הגאונים, ולא כולם בירכו על הדלקת נר שבת.

21. המילים שבתוך הגרשיים מופיעים בין במקור הערבית ובין בתרגום, ושאר מילים הם מהתרגום העברי וז"ל הערבית המקורית "אן קבל מגיב אלשמס יום אלגמעה יגב אן נסרג סראגא כל סבת ואכתרנא יברך עליה להדליק נר השבת", עכ"ל.

22. ידוע שהספר 'כלבו' הוא קיצור מספר "ארחות חיים" לרבינו אהרן מלוניל, ועיין לעיל שהבאנו שנוסחתו היא "להדליק נר שבת".

תרע"ו: צ"ל של חנוכה תיבה אחת וכן בשל שבת ויום טוב וכו' וכן הוא גירסת הגמרא והרי"ף והרמב"ם וכן הוא בתכאליל, עכ"ל [השושנת המלך]. וקריאתם של אחב"י התימנים שְלֹשֶׁבֶת. וסיוע לזה מנוסח סידור הרס"ג "להדליק נר השבת". וגם ממה שדרכנו להזכיר את השבת בתפילותינו בה"א הידיעה כגון מקדש השבת, מוסף יום השבת הזה, חדש עליו ביום השבת הזה, וכו' וכו'. ולפי זה נתכוונו לקריאה זו כל הספרים שכתוב בהם להדליק נר שלשבת. ואף הספרים שכתוב בהם של שבת בשתי תיבות מסתבר שלכן נתכונו. שהרי לא טרחו מפרידי ה"של" להוסיף ה"א הידיעה בכל המקומות שבמשנה ובגמרא ובספרי הרמב"ם, שאין ספק שצריכה להיות שם ה"א הידיעה כמו שנתבאר לעיל באורך²³, עכ"ל²⁴.

טעם קבלת מהרש"ל

והנראה לומר בעיקר הקבלה שהביא המהרש"ל, שאינה באה לפתור בעיה דקדוקית, רק שהיא מיוסדת ע"פ מסורת חסידי אשכנז במנין תיבות הברכה. שהרי כתבו רבותינו חסידי אשכנז (סידור רבינו שלמה ב"ר שמשון מגרמייזא וסידור

23. עיין שם שהוכיח דבר זה באופן נפלא.

24. בחוברת הבאה של "קובץ בית אהרן וישראל (לט עמ' קלד) השיג הר"ר יחיאל בויס מנתניה ע"ד הגרד"צ הילמן ז"ל מגמרא מפורשת, המבדלת בין סמיכות עם ה"א הידיעה לבין 'של איזה דבר'. דבגמרא (שבת כט, ב) דקדק רבא מדקתני "פתילת הבגד" ולא קתני "פתילה של בגד", ע"ש בסוגיא וברש"י מהו עצם החילוק. והיינו שלא כדברי הגרד"צ שאין שום חילוק ביניהם. אמנם לאחר החיפוש ראיתי שכבר העיר על זה הגרד"צ הילמן ז"ל בעצמו באחד ממכתביו (קובץ ישורון כה עמ' תרח) והודה שלא זכה להבין טעם הדבר, והאריך להוכיח שלא מצינו שום הבדל בין שני האופנים, וצע"ג בכל זה. יש להוסיף, שבתשובה הנ"ל כתב הגרד"צ ה"ו ז"ל, יש דומה לזה לרז"ל (בדרש המקראות) והעיר רש"י (כמדומה) שזה חידוש גדול בטבע הלשון שלא עמדו עליו בעלי לשונות, עכ"ל הגרד"צ. ומצאתי את הרש"י, והוא בריש פרק השולח בגיטין (לב, א) על המשנה השולח גט לאשתו והגיע בשליח, ודייקו בגמרא, 'הגיעו' לא קתני אלא 'הגיעו' ואפילו ממילא, ע"כ. ופירש רש"י 'הגיעו' משמעותו שרדף אחר השליח והשיגו, ו'הגיעו' משמעותו שפגש את השליח בדרך בלא כוונה, עיי"ש. והעיר הרש"י ז"ל, הנה ראינו כאן דבר חדש בחכמת הלשון אשר לא שערותו מחקריה, חילוק בין מלת הגוף לבין כינוי הבא תחתיה, עכ"ל. הרי לנו מקום נוסף בש"ס שהגמרא מדייקת את חילוק הלשונות, אף שאין אנו יודעים ההבדל ע"פ דקדוק.

התפילה לרוקח) שיש י"ג תיבות²⁵ בברכת "להדליק נר שלחננוכה" כנגד הפסוק "זכור ימות עולם בינו שנות דור ודור שאל אביך ויגדך זקנך ויאמרו לך", וזהו הפסוק שהביאה הגמרא כמקור שאפשר לברך על מצוה דרבנן. אך הראשונים נתקשו בזה, שהרי יש באמת י"ד תיבות בנוסח הברכה, והיינו לפי הנוסח "להדליק נר של חנוכה". ונראים הדברים שכדי לפתור בעיה זו הקפידו לומר בברכה 'שלחננוכה' בתיבה אחת, ואזי יעלה מנין התיבות כהוגן.

ומצאתי מפורש כן בספר 'לקט יושר' (הלכות חנוכה אות יד) בשם רבו בעל 'תרומת הדשן' וז"ל, ויש בברכה זו י"ג תיבות, וגם בדיוקו אמר שלחננוכה בתיבה אחת, עכ"ל. ונראים דברי ר' מאיר רפלד (שם) שסביר להניח שהדברים הללו הם המקור לקבלת המהרש"ל. ויפה ציין הנ"ל שהמהרש"ל מביא בכתביו מספר פעמים נוהגי חותנו ומסורותיו, ואף מדגיש "חמי הגדול מוהר"ר קלונימוס ז"ל שקיבל מהחסיד הגדול מהר"ר דניאל שהיה תלמיד מובהק ושימש מהר"ר איסרל בעל תרומות הדשן וראה הנהגתו (שו"ת מהרש"ל סימן צח) והמהרש"ל עצמו מסתייע רבות במנהגיו ופסקיו של מהרא"י.

25. עיין בפרי עץ חיים (שער חנוכה ופורים פ"ד) שבברכה זו יש י"ג תיבין, כנגד י"ג מכילין דרחמי וכו'. ולכן כתבו המקובלים שיש לברך "נר חנוכה" בלי תוספת "של".

לע"נ מרן בעל "אילת השחר" זצ"ל

"השפה בה מדברים באנגליה היא אנגלית, באיטליה
מדברים איטלקית בצרפת מדברים צרפתית וכו',
ובעולם האמת? בעולם האמת מדברים אמת. השפה
בה דיבר מרנא ורבנא הגראי"ל ז"ל, היתה השפה של
עולם האמת."

(בשם הגאון רבי דוב לנדוי שליט"א)

ת.נ.צ.ב.ה.